

Nigaz Əfəndiyeva

Milli özünübilim və islahat proyektlərinin tarixçəsindən

Milli özünüdərk mikrokosma səyahət-diz və bu səyahət makrokosma səyahət analogunda ola bilər. Antik fəlsəfədən başlayaraq bu problemin və anlayış-metaforanın sonrakı açıqlamalarında aydın oldu ki, mikrokosmda "mikro" kiçikliyi bildirsə də əslində insanlıq biz paradoksa çıxır. İki yönümdə sonsuzluq var: fiziki, həndəsi sonsuzluq, ruh aləminin sonsuzluğu. Aydın oldu ki, bu iki sonsuzluq müxtəlif ol-salar da belə demək mümkündürsə biz "boydadızlar". Deməli, Mədəniyyətin Təbiətlə ilişkiddə adaptivlik funksiyasını yerinə yetirmə-yə gücü çatır, ona görə ki, mədəniyyətin daşıyıcısı olan insanın da iç dünyası Kosmos qədər sonsuzdur.

Bu situatsiyada mədəniyyət fəaliyyə-tində önəmli yeri fəlsəfəni, dini, sonotı köməyə çağıraraq insanın daxili, ruhani sonsuzluğuna "qapıları" açmaq tutdu. Sokratın "özün özünü dərk et" diskursu, bu diskursun Xristian və İslam variantı olan "özünü dərk et ki, Tanrı dərək edəsən" aforizmi, Nittşenin idey-asından çıxış etsək, Antik mədəniyyətdə aydınlığı, müəyyonliyi, rasionallığı simvolizə edən Apollon başlanğıcına qarşı ir-rationallığı, ekstazi, çılgınlığı, qızgınlığı simvolizə edən Dionisi başlanğıcını qoydu. Dionisi başlanğıcının qoyulması isə in-sanın daxili sonsuzluğuna "qapıları" açmaq üçün idi. Aristotelin psixologiya elminin ba-nisi kimi ruh, nəfs məsələsini ayrıca araşdır-manın hədəfi etməsi insanın daxili aləminin rasionallıq yolla mənimsənilməsinə daha da güc-ləndirdi. Plotinin insanın ruhunu Dünya ru-hu ilə bağlaması və beləcə fərdi ruhdan Kosmik ruha keçid məsələsini qoyması gə-ləcə özünüdərk üçün ruha bağlı ənginlik-lər imkanını yaratdı. Bu ideyalardan sonra milli mentaliteti mikrokosm kimi, sonsuz dərənlik kimi postulatlaşdırmaq daha çətin deyildi.

Bu dediklərimiz Təbiət-Mədəniyyət dixatomiyası-na aiddir və sözsüz, daha çox təbii qəzalar, fəlakətlər qarşısında Mədəniyyəti (insanı) sonsuzluq imkanları sayə-sində müqavimətli, hətta güclü etmək məqsədi daşıyır. XX-XXI yüzillərdə Təbiəti Mədəniyyət fəlakətlərindən qorunmaq üçün yaranmış ekoloji hərəkətlər və ekoloji nəzəriyyələr göstər-di ki, antik insan təlimində Təbiətə müqavimət üstündə qurulmuş nə vardısı heç də uğursuz, nəticəsiz olmadı. Əski çağlardan Təbiə-tin təhlükəsinə qarşı savaşa çıxan Qərb insanı axırda Təbiətin özünə təhlükə oldu.

"Antik mədəniyyətdə özünüdərk işini motivləşdirən başqa dixato-miya "mən - başqalarının təhlükəsi" idi. Bu situasiya da irəlidə dediyi-miz kimi savaq modelinə söykəndir və məqsədi insanın insanlarn, mə-dəniyyətin öz təhlükələri qarşısında güclü etmək idi. Bu dixatomiyanın da elm və mədəniyyət üçün öz gələcəyi vardı. Bütün konfliktologiya nə-zəriyyələri, bütün dövlət və qanunçuluq proyektləri bu dixatomiyadan doğmuşdu.

Antik Yunanıstanda insanın özünüdərkli ilə bağlı fəlsəfi təlimlər "mən - başqaları", "biz - onlar" dixatomiyasını da gücləndirdi. Sonralar bu qarşıdu-rumlar, oppozisiyalar Feyerbax üçün, Martin Buber üçün, fransız filosofu Derrida üçün önəmli konstruksiyaya çevrildi. Yeri gəlmişkən, Derridadan bir diskurs: identiklik, yəni özünü özün kimi bilmək başqasını göz önündə saxlamaqla sıx bağlıdır. Başqası qorxu tərəfəndir. Başqası həm də fərma-kondur, yəni zəhərləyə biləcək özədir.

Əski Yunanıstanda özünüdərk fəlsəfəsinin, psixologiyasının "başqasını", "qeyri-mən"i və ya "onları" da önəmli korrelyat kimi "mən" in orbitinə gətir-məsi təkcə Feyerbax, Derrida kimi filosofların insan konsepsiyasına konstruksiya verməmişdi. Bu fəlsəfi milli özünüdərkə də metodoloji prin-

